

882-94:92

882-94:92

45 ✓

КЊИГЕ ЗА НАРОД
ИЗДАЈЕ „МАТИЦА СРПСКА“ ИЗ ЗАДУЖБИНЕ ПЕТРА КОЊЕВИЋА
СВЕСКА 55.

ГРЧКИ УЧИТЕЉ СОКРАТ.

15.-

НАПИСАО
гроф Лав Николајевић Толстој.

С РУСКОГ ПРЕВЕО
† Миливој Максимовић.

2492

НАКЛАДОМ СРП. КЊИЖАРЕ И ШТАМПАРИЈЕ
БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА У НОВОМ САДУ
1895.

20/7

ГРЧКИ УЧИТЕЉ СОКРАТ.

НА ПИСА О

Гроф Л. Н. Толстој.

* * *

Сократ се родио у Грчкој, у вароши Атини. Отац његов био је по занату каме-норезац а мајка бабица. И Сократ је у младости учио очев занат, а уједно га је отац слао и у школу, да се учи писмености и другим наукама.

У младости је Сократ лако примао и радо је учио; за то га отац даде и у више школе. Тамо је Сократ проучио све науке и прочитао књиге свију најбољих грчких списатеља.

Кад је довршио науке, врати се Сократ оцу и поче опет радити свој занат — теса-ти камење. Сократ је био добар радник, али се често при послу дубоко замислио, а раз-мишљао је непрестано о том, како човек тре-ба да живи, како да се понаша у својој ку-ћи и како да живи са другима.

„Сви се ми људи трудимо и радимо, — размишљао је Сократ — и сваки тражи себи добра, а кад мало боље разабереш ствар, видиш да место добра само зло товаримо себи на врат. И нико од нас не зна, у чему је право добро и права срећа за нас људе. Ето ја сам се учио и учио, а сад ме запитај, како треба да живе људи — и ја ти не бих знао одговорити“.

Размишљајући тако, увидео је Сократ, да народ око њега живи рђаво и мучи се, а то све за то, што не зна како треба да живи. Својим дугим размишљањем и посматрањем упознао је и разабрао многе узроке, ради којих је људма зло, па за то се одлучи да пође у народ, да га поучава и упућује на добро.

I.

Како треба живети?

Једнога дана сретне Сократ на тржишту младог и богатог господичића по имену Аристона. Аристон није био нити глуп нити неваљао човек, него је живео као и остали богати Грци — не прихватајући се никаква посла, проводећи дане по својој милој вољи.

Њега дакле сретне Сократ и започе с њим разговор. Скупило се око њих и другог народа да слуша. Сократ је говорио :

— Здраво да си, Аристоне; нисам те већ поодавно видео, — мора да си у каквом великом послу па немаш времена да бадавадишеш као ја.

— Нисам, богме, баш ни у каквом послу. А шта и да радим? Немам ништа а и ни зашта. Мени је и овако добро. Нисам човек сиромашан, него, хвала боговима, имућан, па која ми невоља да радим и да грбим? Хајд' још и којекако кад би ме у државну службу изабрали — примио бих се најпосле из почасти. Но и то није ништа. Узмеш без нужде какав посао на врат, па мораш да водиш туђу бригу. Хтео не хтео — мораш да трчкараш, преслушаваш, говориш или пишеш. Што да без невоље градим себи кубуре? Новаца имам, имам робова, што год замислим, мора да ми се створи. Живим весело, па шта ми треба више?

— Оно је истина, да немаш никакве потребе, рече Сократ, али хоће ли то бити право и поштено, ако тако сав век проживиш?

— А што да није право и поштено? Шта може бити лепше, него цео живот живети у задовољству?

— На то сам ја баш и циљао, рече Сократ. Није увек баш оно добро и лепо, што се нама чини да је добро и лепо. Јеси ли ти слушао штогод о Херкулу?

— Ко још не би знао за Херкула, какав је јунак био и каква је славна дела починио и какву је славу заслужио, одговори му Аристон.

— Лепо ; а јеси ли слушао какав је он пут у животу изабрао ? — рече Сократ.

— О томе нисам ништа слушао.

— Кад ниси слушао, причаћу ти ја, рече Сократ. — Дакле, хоћеш ли да ти причам ?

— Причај, Сократе, рекоше и други. И Сократ почне причати :

— Дакле чујте : Кад је Херкул одрастао, размишљао је, какав живот да изабере. И пође он по свету непрестано размиљајући, шта да ради и како да живи. И тако је ишао, ишао и заишао далеко у поље ; на једаред, не зна ни сам како, опази на пољани две женске, где му иду у сусрет. Зачуди се Херкул и пође им и сам у сусрет. Гледи их обадве и види — једна ни дебела ни мршава, ни велика ни мала, ни накинђурена ни хаљкава, него проста и обична, ходи право, мирно, не жури се ; а друга висока, претила, у господском руву, набељена и нарумењена. Она обична је ишла право, не обзирући се на страну, а она се нагиздана непрестано вивкала, намештала, освртала се и погледала у своју сенку. И тако се приближиле Херкулу ; нагиздана потрчи и стане пред Херкула.

— Знам ја добро, започе она, да ти размишљаш о животу : какав живот да изабереш и којим путем да пођеш. Ево, ја сам изишла пред тебе, да ти покажем свој пут, који је уједно најлепши и најугоднији. Ако пођеш за мном, биће ти све лако и увек ћеш бити весео. Не ћеш имати ни посла ни брига ни муке. Никаква жаласт неће те снаћи, на мом ћеш путу свагда само на весеље наилазити, — с једног весеља ћеш стизати на друго, једна ће ти брига бити, да бираш, које је јестиво слађе, које је вино укусније, која је постеља мекша, које је весеље веселије. А посао ће ти бити једино тај, да заповедиш, што ти падне на ум. Све што год заповедиш, урадиће ти други.

Херкулу се учинило врло лепо обећање претиле женскиње, и, да је не би заборавио, запита, како јој је име.

— Моје право име је, рече женска, — срећа. Зависници само зову ме раскош. Тако ми се ругају, а име ми је — срећа.

Она друга обична женска стојала је мирно, док је говорила гиздава, али кад је ова свршила, проговори и она и рече :

— Пре свега ћу да ти кажем моје име. Мене зову — правда, и другог имена немам. Нећу да те мамим саблазнима, као што чини та гу, него ћу да ти кажем отворено, у

чему се састоји благо и срећа сваког човека. Видићеш, да само са мном можеш наћи то благо. Ти ћеш и сам знати, шта ваља да радиш: немој никад чинити оно, ради чега би се после морао кајати и немој умрети не угодив ни себи ни људима ни Богу.

II

Како треба управљати народом.

Чује једанпут Сократ, да се један богат човек, по имену Глаукон, унео да постане начелник. Сократ га је познавао; знао је, да је човек неискусан и небрига, и хтеде да му то и рекне.

Једног га дана сретне на градском тржишту. Глаукон је стојао у гомили народа, и људи с поштовањем разговараху с њим. Сви су очекивали, да ће за кратко време постати начелник, па су хтели да зараније буду добро уписани код њега. Глаукон је у тврдо очекивао, да ће бити изабран, па се поносио пред народом. Приближи му се и Сократ.

— Здраво да си, Глауконе, рече он. Чуо сам да ћеш бити изабран за нашег управитеља.

— Да, да, надам се, да ће тако бити, одговори Глаукон.

— Лепа је то ствар бити управитељ. Кад будеш постављен, биће много што шта у твојој власти: моћи ћеш много добра учинити народу, и слава твоја пући ће широм по свету.

— А за што да не? — рече Глаукон. Ја и желим да будем добар управитељ.

— Онај је управитељ добар, рече Сократ, који је свом народу користио, и његова је слава заслужена. Зар није тако?

— То се разуме, одговори Глаукон.

— Е па онда, молим те, немој скривати, него дед причај: какву корист смераш учинити народу, чим ћеш почети?

Глаукон се збуни и не одговори одмах. Не могаше да се сети, чим ће започети. Док је он размишљао, рече Сократ:

— А што си се толико замислио? То бар није тешко знати, чим ћеш користити народу. У народу су ето исти таки људи, као и нас двојица. Кад би хтео н. пр. свом пријатељу да користиш, онда би се зацело пре свега постарао, да му прибавиш богатства.

— То се разуме, одговори Глаукон.

— Е па тако исто стоји и са народом, рече Сократ. Ако хоћеш да учиниш добро народу, то значи: учини га богатим. Зар није тако?

— Како да није, рече Глаукон.

— Но, па шта треба радити, да се цео народ обогати? запита Сократ. Ја мислим да би се требало постарати, да код целог народа буде више прихода него расхода. Зар није тако?

— Чини ми се да је тако, одговори Глаукон.

— Па реци ми, Глауконе, откуда сад долазе народу приходи и колико их има? Ти то по свој прилици већ знаш.

— Не, тога још не знам, рече Глаукон, нисам још о томе размишљао.

— Добро, дакле о том још ниси размишљао, рече Сократ, али онда си зацело већ размишљао о том, колико у најмању руку треба држави расхода. И ако сад има излишних расхода, онда си сигурно смислио да их скинеш?

— Нисам, рече Глаукон, ни на то још нисам мислио и не могу ти на то одговорити.

— Ни на то још ниси мислио, понови Сократ; но па ништа, ништа, имаш још каде. Ти си сигурно непрестано о том мислио, како ћеш обогатити народ; па шта си у тој ствари смислио? Како мислиш обогатити народ?

— Ја мислим, рече Глаукон, да је најбоље, дигнути војну и тим обогатити народ.

Треба напасти на друге народе, поотимати од њих све богатство и поделити народу.

— То је истина, рече Сократ, тако се најбрже може народ обогатити, само што се по некад догоди и то, да се тај туђински народ јуначки одржи на мегдану, и онда си се само истрошио на рат, изгубио силне људе, а народ после тога, не само да није богатији, него још и осиромаша.

— То је тако, рече Глаукон, али рат ваља започети само онда, кад поуздано знаш, да ћеш надвладати, а не да ћеш сам подлећи.

— То значи дакле, да пре него што се започне рат, треба добро познавати силу свога народа и силу непријатељску, рече Сократ.

— Да богме да треба познавати, рече Глаукон.

— Е па реци, Глауконе, колика је данас наша војена сила и колика је сила у тога непријатеља, на кога хоћеш да подигнеш рат?

— На сигурно ти баш не могу рећи, рече Глаукон, а тешко је и утубити.

— Онда сигурно имаш то све пописано, па дед молим те донеси те твоје записе, да их прочитамо и срачунамо, рече Сократ.

— Немам никаквих записака, рече Глаукон, а војска непријатељска се и не може избројити.

— То је баш штета, рече Сократ, јер кад не можемо знати, колика је војска у непријатеља, онда никако не можемо у напред знати ни то, хоћемо ли ми бити јачи или они, а онда изилази, да је врло несигурно, хоће ли се на тај твој начин обогатити народ. Хоће ли се обогатити или не — то је несигурно — али за јамачно знаш да би изгинуо силан народ, и да би силни осиромашили, место да се обогате. Дакле оканимо се тога; него реци нам још нешто, рече за тим Сократ. Реци нам Глауконе, колико је потребно жита, да се цео народ исхрани? Како је понело ове године код нас, и хоће ли имати сви доста хране до новине? О томе си сигурно већ мислио?

— Не, још се нисам на то сетио, одговори Глаукон.

Уђути Глаукон, уђуташе и сви други. Онда ће рећи Глаукон:

— Ти, Сократе, желиш да знаш све то тако потанко, да кад би човек све то морао тако тачно срачунавати и удепавати, као што ти питаш, онда би било врло тешко управљати народом.

— А зар си ти мислио да је лако? рече Сократ. Још ово последње хоћу да те питам: Слушао сам, да си почео помагати стри-

цу при управљању домазлуком, а после да си се окануо. За што си то урадио?

— Тешко ми је било, одговори Глаукон, има много земље па много и посла, а и стриц ме није хтео да слуша.

— Ето видиш, ниси био кадар ни једном твојом кућом да управљаш, а отимаш се да управљаш целим народом. Може се човек примити сваког посла, али ће му само онај ићи од руке, у ком се разуме. Боље гледај да ти у место части и славе, беда и сиротиња не дође у госте. Сад лепо иди па прво добро проучи све оно што сам те питао и онда нек ти је просто да постанеш начелник.

Глаукон ћутке оде од Сократа и окане се управитељства.

III.

Ко је бољи — роб или господар?

Једнога дана дође к Сократу сусед му Аристарх и почне му се тужити на своју сиротињу.

— Никако не знам како да живим. Био сам, ето, богат, трговао сам, за тим трговина окрену рђаво — и ја пропадох. Поред тога била на несрећу и војна, изгибоше ми рођаци, па ми падоше на врат њихове удовице и сирочад. Има нас сад код мене у ку-

Или. 2401

ћи којекаквих четрнаест душа. Ко ће то све да прехрани! Невоља за невољом, не знам ни сам шта да радим.

— Жао ми те је врло, пријатељу, рече Сократ. Па како мислиш сад из тог шкрипца?

— Хтео сам да позајмим новаца, па да опет отпочнем трговину, ал' не даду, знају јамачно људи, да код мене ствари стоје рђаво.

Сократ махну главом, па рече:

— Да, четрнаест душа на храни, ту треба доста; али видиш у твога суседа има више од двадесет душа, па су опет сви сити. Па још и новаца згрће, рече Сократ.

— Нашао си с ким да ме упоредиш, рече Аристарх. Код суседа је он један а деветнаест робова: његови робови више зараде него што поједу. А код мене има четрнаест душа слободних Грка.

— А чим се разликују слободни Грци од робова? Да нису они можда бољи него робови?

— Па да богме да су бољи, они су — слободни Грци, а оно су — робови.

— Ако ћемо гледати на речи, онда су заиста слободни Грци бољи, рече Сократ, али у ствари није тако. Ти велиш код суседа је добро за то, што су тамо робови, а код тебе је зло ради тога, што код тебе нису робови,

чегу слободни Грци. Ја ту видим само то, да робови умеју да раде, а слободни Грци не.

— И моји би умели, кад бих их натерао, рече Аристарх, али их никако не могу на то терати! Они су из уважене породице и моји рођаци, па како их могу гонити да раде? Наћи ће се увређени, започеће зађевице, пребацивање, незадовољство — бадава, никако не иде.

— Лепо, то онда сад нема код тебе пребацивања ни незадовољства? Живите лепо у слози и миру?

— Каквој слози! викну Аристарх, ништа друго и не чујеш по пребацивање и свађу.

— Ето ти видиш, рече Сократ, нема међу вама слоге ни без посла, а не можете ни да се храните. Уваженост и благородство твојих сродника не могу ни да вас хране ни да одрже слогу међу вама. Како би било да ме послушаш, па да им даш да раде свако према својој снази? Мени се чини, да ће бити боље, кад почну радити.

— Ја бих те послушао, рече Аристарх; али им неће бити по вољи. А и у вароши би ми људи замерили.

— А сад ти не замерају? запита Сократ.

— Има и сад добрих људи па ми замерају због сиротиње; замерају ми, али не пружају новаца, да се мало придигнем.

— То је оно, рече Сократ, ако ти будеш сваког слушао, никад се наслушати нећеш; него дед ти покушај, подај својој чељади да раде штогод, па ће све добро бити.

И послуша Аристарх Сократа. После по године сретне Сократ опет Аристарха и запита га, како живи.

— Лепо брате живим и увек ти захваљујем. Послушао сам те онај пут и сад се ствари окренуле на боље. Даде ми један човек на веру памука, а моја чељад тај памук опреде, одатка од њега платно, па га онда искроји и сашије за продају мушког и женског одела. Продао се све — па не само што смо памук исплатили, него смо и прилично ухаснили. Од оног доба се непрестано тим бавимо и сви смо сити, нема до душе више свађе, али се налази по мало новаца.

— А шта веле људи? запита Сократ.

— Нико ни речи, одговори Аристарх и насмеја се.

* * *

Угледа једанпут Сократ неког господићића, где се извалио на ледину и хлади се од запаре.

— Ода шта си се тако уморио? запита га Сократ.

— Како да се не уморим, кад сам данас десет врста пешачио из села овамо.

— Па си се баш јако уморио? Да ниси штогод тешко носио? — Младић се нађе увређен.

— А што бих ја носио? Да за што је роб на свету? Он ми је донео што сам имао.

— А како он, је ли се он уморио?

— Ни најмање. Јак је и здрав. Ишао је боље него ја, певао целога пута, ма да је носио терет.

* * *

Други пут опази Сократ, како један газда батином бије свог роба.

— Зашто га тако јако бијеш? запита Сократ.

— Како да га не бијем, одговори господар, кад је лењ и прождрљив; само мисли, како ће спавати, веселити се и штогод лепше и слађе појести. Стотину да му оцепим, па још не би доста било!

Сократ одазва газду на страну па му онда каза:

— А да о чему ти мислиш? Исто тако као и он, да ти је што мекша постеља, да боље спаваш, да су ти што слађа јела и да ти је, да се непрестано веселиш.

Немилостиви газда је ћутао.

— Па кад и ти сам само на то мислиш, онда колико удараца заслужујеш ти за исто оно, због чега бијеш свог роба? Он није ништа гори од тебе.

IV.

Како треба живети у кући?

Кад је Сократ почео занемаривати свој каменорезачки занат и одићи на тржиште, да учи народ, жена се његова љутила, јер се бојала, да не ће бити зараде; али кад се стао око Сократа скупљати силан народ, утешила се мислећи: „За учење се лепо плаћа; сви учитељи живе у изобиљу па ћемо живети и ми“. Али Сократ није тако мислио. Он је мислио: „Не могу ја узимати плату за учење, — ја поучавам људе у ономе, што ми глас божји говори, поучавам у праведности. Како ја за то могу узимати новац?“ Па и ако се сакупљало много народа, да слуша Сократа, он ни од кога не хтеде узети ни пребијене паре. А на издржавање своје породице заслуживао је својим занатом онолико, колико је било најнужније. Жени Сократовој чинило се, да је срамота живети у сиромаштву. Често је роптала против тога што јој муж не тражи за учење никакве

плате. Долазило је по гдекад и до суза, пребацивања и свађе. Жена Сократова, по имену Ксантипа, беше жена љута и нагла. Кад се расрди, она лупа и баца све, што јој шака падне.

Много су трнела од ње и деца, али понајвише Сократ. Али он се није никад љутио, него је или ћутао или ју је утишавао.

Једанпут је тако она викала, зипарала, а Сократ је само ћутао; — његово ћутање је тако разједи, да је од пакости зграбила карлицу са помијама и полила га.

— Е па тако и ваља, рече Сократ, било је прво грмљавине а после грмљавине дошла е киша. И поче се брисати.

Тако је радио Сократ и исто тако је учио и синове. Један пут се најстарији син обрецнуо на мајку. — А Сократ му рече:

— Како ти мислиш, рече сину, о оним људима, који забораве на добра, која су им учињена? Јесу ли ти људи честити?

— Ако ти људи не враћају добрим онима, који су им добра чинили, — ја мислим да су то последњи људи; а тако и сви други мисле.

— То си добро рекао, рече Сократ. Но, па сад ми кажи ово: ако један човек другога, док је још слаб и нејачак, носи с једног места на друго, ако га храни, повија,

одева, успављива, негује, болесна двори, излаже се њега ради болестима, његове ћуди с љубављу сноси, — да ли је таки човек учинио добра другоме?

— Учинио је велико добро, рече он.

— Па ето ти то исто, и још више од тога, учинила је за тебе твоја мајка. Она те је и носила, и хранила, и читаве ноћи над тобом пробдила а није ни сама знала, да ли ће дочекати од тебе благодарности и помоћи. А ти ето како јој враћаш. Поштујеш ли ти њу, као што треба да чини племенит човек?

Син се покуњио, али ипак не хтеде да се покори, него се поче правдати.

— Ја бих њу поштовао, кад би она била друкчија, а овако почне да зипара и грди ни за што. То се не може трпети.

— А кад си ти био мали, јеси ли увек имао право, кад си се дерао и врештао? Па ипак те је она ношала, љубила те и дворила те. Тако и ти треба да радиш.

V.

**Зашто Сократу није требала скупоцена
храна ни скупоцена одећа?**

Дошао једанпут к Сократу један учитељ, да види како живи, па му рече:

— Дакле видно сам сад, Сократе, твој

живот. Ти једеш сасвим проста јела и исто тако носиш најпростије одело, па још и без промене, и зими и лети, једно те исто; а обуће скоро немаш никакве. На што ти онда твоја мудрост, кад ти је баш ради те мудрости живот тежак и горак.

— А јеси ли ти икад чуо да сам се ја потужио? запита Сократ.

— Нисам чуо, да се тужиш, али ипак за то не може твој живот бити пријатан. Немаш укусна јела и пића и не знаш ни за какво уживање.

— Није тако, рече Сократ; ја ти велим да нико тако слатко не једе и не пије. А ево ћу ти одмах рећи зашто. Ти и сам знаш, да најпростије јело пада слађе него најскупоценије кад си гладан, а ја ето видиш тако и радим, не једем док не огладним не пијем док не ожедним; па на што ми онда скупоцена јела и пића? Мени је просто јело слађе него скупоцено. А што се тиче одела, рећи ћу ти, да ми другога не треба. Ти знаш, да људи обично носе два одела, — једно зими, друго лети, и то за то, што им је зими у летњем хладно, а лети у зимњем врућина. А видиш ја сам приучио своје тело тако, рече Сократ, да ми лети није врућина, а зими није студено. И по жези и по

студени идем својим послом. Па што онда да набављам још једно одело?

— Узмимо, да си ти себе привикао на такав живот, рече му учитељ, али зашто да и други људи тако живе, као што ти живиш?

Сократ му одговори: — Дакле чуј зашто. Дође човек, кога је снашла каква невоља к мени или к теби; и каже: помози ми. Кога је од нас двојице лакше помоћи му, мени или теби? Ти ћеш помислити: баш бих му радо помогао, али ми и самом много треба. Ако дам њему, — сам ћу кубурити. Помогло бих му при послу — али ми је жао времена; помислићеш: колико бих ја за то време могао за себе заслужити! А видиш код мене ствар сасма друкчије стоји. Ја сам увек готов да помогнем другоме, за то што мени самом врло мало треба. Ни времена ми није жао, а за то што не узимам паре за њ: учим бесплатно.

— Тако је. рече учитељ.

— И још нешто да ти кажем, рече опет Сократ. Узмимо да наиђу тешка времена за народ, треба да се нађе човек, који ће послужити општој ствари. Ти ћеш помислити: само да мене не изаберу, јер онда бих ја на мом послу штетовао. А мене ништа не задржава, ја ћу с радошћу ићи да служим.

— Ти имаш потпуно право, рече учитељ, на ипак, ја бих радије умр'о, него да живим као ти. Чудим се, да их има толико, који долазе к теби да те слушају!

— Слушају ме њих много, али ретко који испуњава оно што чује, рече Сократ; неки слушају, слушају, па се врате и живе опет по старом. А има их и таквих, који остају и живе овако, како ја учим и исто тако као и ја, не туже се ни на што и говоре, да се осећају срећнијим него пређе. Ми познајемо вашу срећу по томе, што смо ми из вашег начина живота прешли на овај садашњи, а ви нашу не познајете, јер је још нисте окусили.

Отиде учитељ од Сократа и промишљаше сам у себи: — Шта да мислим сад о Сократу? Многи га сматрају за сулуда особењака, осуђују га, исмевају га, а мени се чини, да је он ваљан и праведан човек.

VI.

О братској слози.

Дозна случајно Сократ, да се један богат трговац завадио са својим рођеним братом. Сретне једанпут тог трговца и стане да се с њим разговара.

— Чудим се, рече, теби: ти си човек наметан, вредан, трудиш се, да што више стечеш, наимах управнике, тражиш у свом послу ортаке а са рођеним братом си се завадио. Зар је тешко с братом живети у слози и љубави?

— Лепо је живети с братом, одговори трговац, али с каквим братом? Мој брат, видиш с туђином лепо, а са мном да не мож' горе бити.

— Онда можда и ти сам с њим рђаво поступаш? запита Сократ.

— Ја умем да будем љубазан са оним који је према мени љубазан и чиним добра оном, који мени добро мисли, — али чинити добра оном, који мени и речју и делом жели да нашкоди, не могу и нећу, рече с огорчењем трговац.

— А кажи ти мени, рече Сократ, како би се ти понашао с човеком с којим желиш да се спријатељиш?

— Како бих се понашао? рече трговац; онако, како се сви понашају, — чинио бих све, што му може бити пријатно: звао бих га к себи, угошћавао бих га што бих боље могао, помагао бих му при сваком послу, давао бих му и новаца, кад би му затребало.

— Е па тако чини и са братом, па ћеш видети, да ће се према теби променути.

— Ех, још да му се први јављам, а он да ми, још може бити, и леђа окрене. Само да се срамотим пред светом.

— Лепо поступати с неким никад није срамота, рече Сократ, и честити људи се никад неће смејати томе. А ако брат ни онда не усхте с тобом братски живети, онда ћеш барем знати, да си учинио оно, што ти је била дужност учинити и да је само твој брат крив раздору. Али то се не ће за цело догодити, рече Сократ. Само ти учини тако. Ја знам, како твој брат уме лепо да живи са људима. Само ти учини тако, као што рекох. Започните нов братски живот па ћете бити сретни, јер ћете живети онако, како Бог заповеда.

— Два брата су исто тако, рече Сократ, као два ока, две руке, две ноге у човека. Рукама је Бог одредио да помажу једна другој, а тако исто и брат брату. Шта би било, кад би једна рука почела да смета другој? А ти знаш, — да рука једна другој не смета, него помаже. За то су руке. И у томе лежи корист за обадве. А брат брату може још више да користи, него рука руци, око оку, нога нози: ноге и руке могу да помажу једна другој само у близини, нешто мало више него на аршин, — а брат помаже брату па ма био на другом крају света; оба ока

могу да гледају само на једну страну, а брат може највише да користи брату и тамо, где овај својим очима не може да догледа. Бог је наредио да сви људи живе као браћа, а ко ни са својим рођеним братом не живи братски, тај за цело не испуњава закона божјег.

VII.

Како да живе људи међу собом?

К Сократу су долазили да слушају његове поуке не само становници из Атине, него и из других градова па чак и из туђих земаља. Долазили су да Сократа слушају или су чекали да изиде на градско тржиште па би се онда поредали около њега. Скупљало се око Сократа много народа и старог и младог, и ондашњих и странаца. Сократ није волео да дуго говори сам, него би започео питати друге. Рекао би по гдекад, да као што је његова мати помагала при порођају људима, тако и он помаже само људима да се науче а сам он их ни чему не учи. Тако је било и овај пут. Сео Сократ на клупу а око њега постајали слушаоци. Сократ метнуо руке на колена, спустио главу и замислио се. Сви су чекали о чему ће почети да пита. На послетку подигне Сократ главу и рекне:

— Дед реците ви мени: зашто људи живе у заједници а не сваки за себе? Ето видите, сад има међу људима трвења и зађевица, а кад би живели сваки за се не би имали с ким да се свађају и гложе. Можда би то и било боље?

Почеше сви да одговарају. Један рече: за то, вели, људе живе скупа, што је у друштву пробитачније живети. Један човек не може ништа да уради, а у заједници се све може.

Други каза: Појединце живети било би опасно, не би се човек могао одбранити од разних напасти.

Трећи каза: Страшно досадно би било, живети тако, у друштву с људима је веселије, брже пролази време.

Четврти рече: Та и Бог је наредио човеку, да не живи сам него с људима.

-- Истина је рече Сократ. Али који је живот пријатнији човеку, — у миру или у свађи?

— Дакако, у миру. одговореше сви.

— Дакле и ви мислите тако и Бог је тако одредио, па ипак код нас се не ради тако. Зашто да није, као што би требало да буде?

Ућуташе сви и не знађаху, како да одговоре. И онда опет започе Сократ:

— Ето ја ни сам још не знам, — али

ми ћемо се потрудити да заједно дођемо до истине. Дакле ја ћу вас питати а ви одговарајте. Прво ми реците: од кога човек има више користи, од најамника роба или од помагача пријатеља?

— Свакако од пријатеља, одговорише сви.

— Најмљеник роб мисли само о својој користи, а не о користи господаревој. рече један, а пријатељ се брине за тебе као и за самога себе.

— Најамник је код тебе док имаш новца или докле се најмио, истече ли рок или немаш чим да му плаћаш, остајеш опет сам, рече други.

— А друг и пријатељ се баш тим и одликује, што те у невољи не оставља него и последњи залогај дели с тобом, рече трећи.

— Са честитим пријатељем и сам бољи постанеш, рече четврти.

— Ви сте дакле сви сложни у томе, рече Сократ, да више вреди друг и пријатељ него роб најамник и да није овај богат и силан, весео и радостан и миран, који има много најамника, него онај који има много пријатеља. Онда је сигурно вама свима више стало до пријатеља него до најамника? У свакога од вас за цело да има више пријатеља него робова?

— Требало би да је тако, али у ствари није тако, рече један.

— Кад би нас запитао, колико непријатеља сваки од нас има, за час би ти их набројали, па и робова и најамника би поприлично могли набројити, али другова и пријатеља — ако се нађе и по један или два, добро је.

— Па зашто је то тако? запита Сократ. Сами говорите да је добар пријатељ најважнија ствар у животу, а не паштите се, да стечете пријатеља. Кад знамо, да су на волови потребни и нужни, ми их набављамо — па зашто не набавите и пријатеља, кад знате да од њих имате користи и радости и да вам они могу бити веран ослонац у невољи?

— За то, рече један, што добрих волова имаде много, а добрих људи се слабо налази. Треба ли ти во за плуг, изаберећ доброга и купиш га; али ако ти треба пријатељ, где да нађеш ваљана и честита? Људи има много, ал их је мало честитих.

— Истину велиш, рече Сократ. А ког ти вола за плуг сматраш за добра?

— Па онога, који може да оре, који је јак и мирне људи.

— А којег човека ти сматраш добрим за пријатеља? запита Сократ.

— Па онога, који не мисли само на сама

себе него и на свог друга, који, кад чује да му се друг разболео, иде и пита, треба ли му штогод, па ако му треба, он се лати и управља и његовом кућом, да не претрпи никакву штету. Затреба ли новаца — он му их даде. Ето така човека називам ја верним и добрим пријатељем.

— А како ти можеш дознати, да ли је овај или онај човек така, као што ти рече.

— Па по његовим добрим делима.

— А по чему ће он тебе познати? запита Сократ.

— Опет исто тако.

— А кад би ти потражио пријатељства, запита Сократ кад теби дође невоља или кад њему дође?

Заћуташе сви, јер не знадоше, како да одговоре.

— Ето како не знате, шта треба да радите, рече Сократ. Дође на пример к теби сусед, нити он познаје тебе, нити ти њега; како ти онда можеш знати, хоће ли он бити ваљан пријатељ или не: да ли да ти чекаш да он теби помогне или да ти одмах помогнеш њему?

— Ја богме мислим, да је боље причекати да он почне, рече један.

— А он ће опет рећи, да је боље њему

мало причекати да ти почнеш. И тако ви онда не би никад постали пријатељи.

— Ту имаш потпуно право Сократе, рече други.

— Сви би ми хтели, да нам људи добра чине, али не ћемо први да отпочнемо, рече трећи.

— За то ја и рекох, да добрих волова имаде много, а људи мало. А како и да буду добри, кад ми сами не ћемо да будемо добри, а овамо коримо друге ради тога, рече четврти.

И онда каза Сократ: Ми сами говоримо, да је за људе боље да живе у заједници. И да је боље живети у слози и љубави, него се гложити. Велите, да је пријатељство међу људима највеће благо и да се пријатељство састоји у томе, да један човек другом помаже и од зла га брани. А ми сами нећемо тога да чинимо, него смо ради, да се само нама добро чини. За то и живимо међу собом не у слози и радости него у мржњи и злоби.

VIII.

Шта треба сваки човек да зна?

Враћао се једном Сократ с посла и опази, где се у хладовини скупило много народа и његових познаника. Приступи им Сократ и поздрави их.

— Ми те већ давно чекамо овде, рекоше му они. Седи: имамо нешто важно с тобом да се поразговоримо.

Није Сократ још ни сео, а већ се згрнули око њега људи са свих страна: којег је пут навео онуда, зауставио се, неко је чуо на улици да Сократ говори и учи а неко опет видио сам на приступио. Занатлије оставише посао и одоше онамо да слушају Сократа.

Почну га питати њих четворица, шта да раде са својом децом, на какву науку да их даду.

— Посаветуј нас, веле, Сократе, шта да нам деца уче. Одрасли су, ради смо, да начинимо од њих људе, па нас научи на какав занат да их дадемо.

— А на што сте ви мислили? запита их Сократ.

— Ја сам намислио да свог сина дадем на ковачки занат. рече један.

— А ја свога на каменорезачки. Ето и ти си Сократе био од тога заната.

— А ја сам целог живота радио земљу, па бих хтео да и мој син са мном ради.

— Мој се син добро учи и жели да буде лечник.

— Све је то лепо, рече Сократ. Сваки човек треба да ради и користи људима, једном — једно, другом — друго. Зар није та-

ко? запита Сократ. Ако будемо имали мајстора од сваког заната, хоћемо ли онда имати свега, што нам је потребно? Затреба кућа, храм, а ми хајд каменоресцу, дунђерину; затребају нове галије, а ми по дунђерина. Али кад затреба да муж живи са злом женом, син са шкртим оцем, брат са дурновитим братом, сусед са рђавим суседом, домаћин са охолим гостом, човек са човеком туђинцем, — каквог ћемо онда мајстора звати.

— За такве ствари нема заната, ту треба само бити праведан човек, рече један.

— Ту има посла и каменорезац, и дунђерин и лекар. рече други.

— У такој прилици треба сваки честит човек да зна, како треба да се понаша, рече трећи.

— Из твојих речи излази, рече четврти, да сваки човек поред свога заната мора још знати, како треба човек да са осталим људима живи.

— То како је коме дано да разуме, рече један. Неки уме, неки не уме.

— То не можеш научити као какав занат, рече други.

— Не знам, како би се и дало научити? рече трећи.

— Врло чудновато, рече Сократ, да се баш оно не да научити, што је најнужније

од свега. Дед' реци ми ти, шта ти је милије — или живети добро са женом, или лепе чарапе?

— Ја сам готов, да целог живота босоног идем, само да увек лепо живим са женом.

— Но, а шта је боље — или у завади с оцем живети или неносити скупоцено руво?

— Свакако је боље оканути се кицошага, само да не буде свађе.

— А која је болест гора — грозница или кад те нико не воли и не поштује?

— Од оте болести горе нема.

— Е па онда излази, да је она наука, коју сваки треба да зна, важнија од свију осталих наука и заната, важнија него лекарство, него обућарски и кројачки занат; а све ово се даде научити, а оно — најнужније не можеш да научиш. Човек може пребројати звезде, упознати све траве, али како треба да са људима живи, то не може да дозна. Зар није тако?

— Чини нам се, да баш не ће бити тако, одговорише Сократу.

— И ја тако мислим. Живели су људи и пре нас; — да нису можда они штогод рекли о том? Има, чини ми се, натпис на једном храму. Па шта стоји тамо написано? Написано је то одавно, врло одавно. Па да се то не тиче штогод баш овога, о чему се

препиремо, како треба човек да живи са другим људима?

— Тамо је написано: „Познај сама себе“, а ништа о том, како да људи живе један с другим, одговорише Сократу.

— А може бити да су баш то мислили. „Познај сама себе“. Може бити да кад би упознали сами себе, да би онда знали и како треба да живимо.

— Протумачи нам то, Сократе, рече један.

— Ви знате, да ја нисам вешт у тумачењу, рече Сократ; ја умем само да питам а ви ћете ми и сами тумачити. — Дакле возе волови грожђе. Па сад ми реците, ко познаје волове и ко познаје грожђе? Да ли онај, који ће јести говедину и грожђе, или онај, који зна, како се гоје волови и обрађује виноград?

— Разуме се онај, који уме да одгаја и обрађује.

— Добро. А шта треба знати, да можеш добро одгајати марву и обрађивати виноград?

— Треба знати, када се храни, кад се копа и кад се подвезује.

— А да се то може радити као што ваља, треба знати шта треба марви а шта винограду. Зар није тако? Зар није тако и са нама самима? Ми познајемо себе онда, кад

знамо, шта нам је потребно. А знамо ли ми, шта нам је потребно?

— Како да не знамо, шта нам је потребно. То ми сви знамо, рече један.

— Нема зајамачно човека, који не би знао, шта му треба, рече други.

— А шта теби у овај мах треба? запита Сократ.

— Мени много којешта треба, а највише ми треба богатства. Кад бих био богат, имао бих свега, што ми треба.

— Кад би мене запитао, Сократе, рече други, ја не бих рекао богатство, него власт над људима. Кад бих имао власт, имао бих и блага и богатства.

— А мени, рече трећи, не треба ни власти ни богатства, него само да могу живети безбрижно и занимати се својим наукама, па да ме ништа не буну и не пречи у мом послу.

— А мени, рече четврти, треба само то, да будем славан и да ме сви поштују.

— Па шта је то сад? рече Сократ; питам, шта је потребно, да волови буду сити и виноград у свом реду, — и ви сви рекосте једно. А онда запитах, шта је потребно човеку, — и сваки рече друкчије. Ето видите, да ми себе не познајемо, и то за то, што ако хоћемо да познајемо сами себе, морамо знати, шта нам треба; и то тако, да се

сви слажемо. Ти велиш, нужно ти је богатство, рече Сократ. У томе се сви слажемо с тобом. И нама треба богатства. Али како да га поделимо међу се? Је ли ти право да га поделимо на равне делове?

— Није, јер какво би то онда било богатство? рече први.

— Дакле с тобом се не можемо сложити, рече Сократ. Можда ћемо се моћи сложити у власти. Ако је нужна власт теби, нужна је и мени. Па како ћемо ја и ти владати један над другим?

— Не можемо се ни ми поделити, рече други и насмеја се.

— Дакле, ни с тобом се не може делити. Дед' да видим, како ћемо с тобом изићи на крај? окрену се к трећему. Можда ћемо моћи нас двојица лепо се удесити. Ти велиш: теби треба само миран и безбрижан живот да се занимаш науком, јер ти се она мили. А видиш, ја опет осећам потребу да свирам у фрулу. То се опет мени мили. Хоћу да једем и да пијем, кад ми дође воља и да свирам у фрулу и да слушам добре свираче, али да ми нико не смета. Шта би било, кад би ја живео баш поред тебе? Зар ти не бих сметао? А и ти, кад би почео на глас читати песме, зар ти не би сметао мени. И сад ми морамо да се разидемо; али сад долази друга невоља,

ко ће да нас двојицу храни. Ти не ћеш да куваш мени за то, што волиш науку, а ја опет теби не за то, што волим фрулу. Ти ћеш рећи: заповедићемо робовима, да кувају. Али где, прохтело се и робовима, да броје звезде и свирају у фрулу. Шта ћемо онда да радимо? Ниси ни ти погодио. Оно што је теби потребно, није потребно свима људима и за то још нисмо познали човека.

— А шта велиш за моје, Сократе? рече четврти.

— Ти си добро рекао, рече Сократ, и највише си се приближио истини. Ти рече, да желиш само то, да те сви људи поштују. То је истина; и тога треба сваком човеку. Ти желиш, да ја тебе поштујем, а ја опет желим, да и ти мене поштујеш. Тако мисле и сви остали. Али како ћеш радити да те људи поштују?

— То је баш оно, што је онајтеже, рече један.

— Да, то је тешко, рече Сократ, али баш то је најглавнија ствар. Све, што год говорите, све то излази на једно. Сви желите, да вам људи чине добра, и да вам не сметају, да живите по својој вољи. Је ли тако?

— Баш тако, потврдише сви.

— Ти си рекао, да ти је потребно богатство, ти опет — власт, онај је рекао — да

се може слободно занимати науком, а овај жели славе и поштовања. Сви ви хоћете, да вам људи не сметају живети и да вам чине добра, али то исто треба и другима, — и онда би се свакако морало удесити, да оно што се вама допада, не смета срећи и благостању других.

— Ми говорасмо о воловима и грожђу. Кад ти рекнеш, да је за вола потребан водопој, то ти ниси хтео рећи, да во треба да забрља бунар, па да други морају пити мутну воду, нити си хтео рећи, да он треба да поваља сву пићу под ноге, па да остали морају јести помешану са сметом. Кад си казао, да је виновој лози нуждан простор и окопка, зацело ниси хтео рећи, да треба посећи и искоренити све суседне лозе. Тако је и са људима. Ако упознамо човека и оно што је човеку потребно, онда ћемо уједно сазнати и оно, што човек не треба да ради. Он не треба да ради свега онога, што би могло другима сметати и шкодити. Зар није тако?

Сви рекоше, да је тако.

— Исто тако ћемо сазнати и оно, шта човек треба да ради. Сви ми хоћемо да нам се чине добра, — а ко да нам чини добра?

— Људи! одазваше се слушаоци.

- А шта смо ми?
- Такођер људи.
- Па шта онда треба да радимо?
- Треба да чинимо добра људима.
- Ето сад смо изишли на истину, рече

Сократ. Ми смо запитали себе, ко смо ми? И пронашли смо, да ако желимо, да то са знамо, морамо знати, шта нам је потребно. Почели смо испитивати, шта нам је потребно, и сви смо се сложили у том, да нам је потребно прво: да нам људи не сметају живети, и друго — да нам чине добра. А ако треба да људи чине један другом добра, онда и ми сами, будући да смо људи, треба да чинимо својим ближњима добра. И то је прво и најглавније, што сваки човек треба да научи и да зна.

— Тако и јесте, рече један човек, али не можеш баш увек право да знаш, чим ћеш сметати другом, и чиме ћеш му учинити добро, чиме зло.

— Право си рекао, рече Сократ. У том погледу често грешимо; но и шегрти код ковача и код обућара често погреше у послу, али их мајстори науче оном, што су они сами научили и што су научили од својих учитеља. Ево и ја сам се учим томе, што сваки треба да зна, и учим друге, као што су и мене учили моји родитељи и учитељи, и као што

ми казује глас божји, који слушам у својој души. Тај глас савести може сваки чути у себи, само ако испитује сама себе. А ако буде прислушкивао тај глас, научиће и од учитеља и од њега. Људи нису остављени без руковођења у најважнијој ствари; и од онога времена, од кад су се појавили људи на земљи, они се уче, како да живе међу собом, и у свачијој души се налази један и исти глас, који свакога поучава у томе. Сваку науку је лепо учити, али најважније је учити живети, не сметајући људима и чинећи им добра.

IX.

Сократ пред судом.

Тако је учио Сократ и имао је много пријатеља и оданих ученика, али и много непријатеља. Па како и да није имао непријатеља? Сократово учење је многог дирнуло — не у образ, али у живац. Сви богаташи су га мрзили. Сократ је учио, да није срамота радити, него левентовати, и да раденима Бог даје праву срећу. А богаташи су живели у нераду и поносили се својом лењошћу. Сократ је учио, да се честит човек не брине о том, да живи у раскоши, него да проживи век у раду и поштењу, и да се само недо-

тупавни људи целог живота отимају, да што више богатства згрну. А богаташи нису ни на што друго ни мислили него на стицање, само у раскоши и богатству видели су срећу за човека.

Непријатељи Сократови говорили су између себе: Немиран човек је тај Сократ, само буни народ својим учењем и дражи против нас нашу рођену децу. Они више верују њему него нама. — Најљући његови непријатељи договоре се, да га се ма на који начин ослободе, јер он, веле, само смета људима, да живе безбрижно и да уживају све насладе живота.

— Треба изнети за њега штогод, ради чега би га могли позвати пред суд, — смисљаху непријатељи Сократови.

И срочише, да га повуку пред суд за то, што не верује у богове и што развраћа народ.

И објавише Сократу, да је оптужен и да ће му се судити. Ученици Сократови били су страшчо озлојеђени и ражалашћени, јер су знали да учитељ им ништа рђаво није учинио. Скупили се око Сократа па га почели молити: Пази и лепо промисли, учитељу, шта ћеш пред судом говорити у своју одбрану.

Један богат његов ученик рече: — Ако си узнемирен, па не можеш мирно размислити, шта треба да говориш, допусти ми да одем

к једном човеку. Он ће за добре паре написати све, што треба да кажеш пред судом. Ти ћеш то код куће прочитати а за тим ћеш на суду изговорити судијама, па ће те зацело ослободити.

Сократ одговори ученицима: — Умирите се, пријатељи моји. Никакве беседе у своју одбрану нећу говорити, мој досадањи живот је моја одбрана.

А ученик Хермоген рече на то: — Зар ти не знаш Сократе, како помажу лепе речи пред судом? Зар се није догађало, да су судије и кривог прогласили невиним само, ако се знао лепо и вешто бранити, и осудили невиног, ако није умео да умилостиви судије, бранећи се.

— А мени нек суде, рече Сократ, по делима целог мог живота, ја се ничега не плашим. У души својој осећам божанско предсказање, да ми је време мрети. До сад сам имао снаге, да се уздржавам од свега ружнога и неваљалога, и да користим људима, али сад је већ дошла дубока старост и малаксалост. Бојим се да ћу смалаксати не само телом него и духом. Боље ће бити да умрем.

Дозваше Сократа пред суд.

Више од пет стотина људи се скупило, да суди Сократу.

Појавили се тужитељи, дође и Сократ.

Судски послови су се у Грчкој вршили на градском тржишту, и увек се силан народ слегао, да слуша расправу.

Тако је било и овај пут.

Изидоше напред тужитељи и рекоше: — Тужимо Сократа, што не верује у наше богове, него проповеда о новом Богу.

— Судије и грађани! рече на то Сократ. Ја сам проживео у Атини шездесет и девет година. Живот мој био је јаван: учио сам на тржиштима и у храмовима. Ако је когод чуо од мене безбожну реч или видео, да сам учинио штогод ружно, нека рекне.

Сви ћутаху.

— За упознавање божје воље употребљава се код нас свештеничко прорицање, а ја сам вам говорио, да вољу Божанства можемо и тако познати, ако будемо слушали глас своје душе, за то, што нам она говори оно, што јој је Божанство улило.

Ни на ово не одговорише ништа Сократу.

Али се уплетоше тужитељи: — Сократ је, рекоше, крив још и за то, што је својим учењем развраћао омладину.

— Грађани! одговори на ово Сократ. Ја сам учио вашу децу ономе, што је нужно да сваки човек зна. Учио сам их, да разумевају глас божји, учио сам их, шта је разборитост а шта неразборитост, шта је истина

а шта лаж, шта је добро а шта је зло. Говорио сам и старом и младом: не тражите богатства ни славе, не мислите само, како ћете телу угодити, него се старајте о души. Мислите на то, на који начин можете користити другим људима, а праведан живот нек вам је највеће благо. Ја сам учио онако, како ми је говорио глас божји, и готов сам да за своју науку претрпим хиљаду, а не једну смрт.

Ућути Сократ; нису ни сами тужитељи знали, шта да рекну на ово.

Онда рече Сократ: — Ја немам ништа више да кажем у своју одбрану. Ја знам да многи говоре дуге беседе у нади, да ражалосте судије, доводе у суд своје рођаке, да њихове сузе и молбе умилостиве судије, али ја тога нећу да чиним. Но не за то можда, што не бих имао кога, да за мене моли. Није ни мене камен ни пањ родио: имам и рођака и жену, и децу и верних пријатеља. Али ја нећу да их доводим овамо, јер држим да би то било понижење за вас, судије. Ви треба да судите по правди а не по сажаљењу. На то вас обвезује ваша савест и установљени закони.

Судије се почну саветовати међу собом. Непријатељи Сократови подигли су оптужбу, а непријатеља је било много и међу самим

судијама. Па ипак је скоро половина судца изјавило, да нема разлога, да се Сократ прогласи кривим.

Али на послетку надвладаше противници и судије рекоше :

— Сократ је крив.

Тужитељи рекоше : — Крив је и заслужује смрт.

Сократ мирно саслуша пресуду и рекне судијама : — Тужитељи ишту моју смрт, али закон ми даје право да бирам и друге казне ; дакле чујте ме. Ја бих могао молити да ме место смртне казне затворе до смрти у тамницу. Али на што ми така живот? За друге не би био ни од какве користи а мени би био на терет. Могао бих по закону изабрати и прогонство у стране земље. Али како би било мени старцу, да се потуцам по туђинској земљи? Закон ми још допушта да се искупим великом новчаном глобом. Ја сам немам новаца, али моји пријатељи и ученици Платон, Критон и други радо би платили за мене, колико би требало. Слажете ли се са тим, судије и грађани?

Судије му на то не рекоше ништа, и онда рече Сократ :

— Кад бих се осећао кривим, био бих готов да сносим и најтежу казну, али моја савест је чиста. Ја ником нисам учинио зла и

поштено сам служио отачаству. За моје заслуге и труд за општу корист требало би да ме удостојите највишом наградом, каква се даје код нас заслужним грађанима, а наиме да ме издржавате до краја мог живота на државни рачун. А ви грађани у место тога позвасте ме пред суд, поверовасте речима мојих непријатеља и заборависте на моје заслуге.

Судије се нађоше увређени : — Шта је сад Сократу пало на памет, да нас кори и учи како да поступамо. То ми и без њега знамо, говорили су између себе.

— Не, не, боље слушајте њега, — почеше их задиркивати непријатељи, или би можда и сами хтели да постанете његови ученици?

— Зајста, треба завршити суђење, — зајагореше судије.

Посаветоваше се још мало међу собом и објавише оваку пресуду :

— Осуђујемо Сократа на смрт. Мора испити чашу отрова.

Сократ саслуша осуду, и не променував се у лицу, рече судијама :

— Ожалостан сам, — али не за то, што сте ме осудили на смрт, него за то, што сте осрамотили себе и свој народ тим, што сте осудили невинога. Пожурили сте се.

грађани. да се ослободите од немирног човека, који се усудио да сваком истину у брк каже. Узалуд сте се журили: смрт се и онако већ приближила мени старцу. Молим вас само једно: кад моја деца одрасту, научите их томе, чему сам ја учио вас. Ако опазите у њих похоту за богатством, укорите их ради тога, као што сам ја корео вас и вашу децу. Тим ћете им учинити велико добро и наплатићете мени оно, што сам чинио за вас. А сад — с Богом остајте! Дошао је час, да се растанемо: ви остајете у животу, а ја идем да умрем. Коме ће од нас боље бити, то зна само Бог!

X.

Сократ у тамници.

У обичне дане кажњени су осуђеници одмах други после пресуде, али Сократ је осуђен у очи благодана, за време којих се сматрало да је грех извршити смртну казну. За време тих благодана затворили су Сократа у тамницу, у којој је провео тридесет последњих дана свога живота, очекивајући смрт.

Сваког дана су у тамници обилазили Сократа његови ученици и он их је и даље поучавао, а кад би остао сам, састављао је песме. Није осећао ни туге ни страха од смрти.

Празници се приближавали крају. Тешко је било ученицима и помислити, да ће за наувек изгубити свог милог учитеља. — Не би ли га могли како избавити, — говорили су између себе.

Па се договорише, да подмите тамничара и да ноћу изведу Сократа из тамнице и одведу ноћу потајно у страну земљу.

Критон се изиште, да се разговори са Сократом о томе. Било је још два дана до свршетка празника, није се смело дакле оклевати. Касно у вече се разидоше ученици и одлучише да сутра дан зором, што раније буде могао, оде Критон да наговори Сократа на бегство.

Критон не мога очи склопити сву ноћ. Није могао да спава од радости, кад би помислио, да има још једно средство, да спасе од смрти милог учитеља. Чим је почело свитати, он устане, одене се и упути се у тамницу. Стражар га је познавао и одмах пропусти Критона унутра к Сократу.

Сократ је још спавао. Критон пажљиво уђе и седне на постељу. Сократ се за дуго није пробудио и Критон се чудило гледајући га, како може тако мирно спавати човек у очи дана, кад мора умрети.

Кад се Сократ пробудио, врло се зачудио, кад виде Критона.

— Сигурно је већ касно, рече он, — зашто ме ниси пробудио, Критоне?

— Не, још је врло рано, одговори Критон, још се ни сунце није родило. Ја сам се наслађивао твојим слатким сном и радовао се тебе ради, што си у стању да спаваш и забораваш у сну несрећу, која те је снашла и смрт, која те чека. Свагда сам се дивео твојој мирноћи, али се нисам надао, да те душевни мир неће напустити ни у ове страшне дане.

Сократ се насмехну и рече: — Ниси добро познавао свог учитеља. Али реци ми, зашто си дошао тако рано данас, ваљда не само за то, да видиш како спавам?

— Нисам, него имам неку велику молбу на тебе, и то не само ја него и многи други, теби одани људи, — започе Критон устезујући се.

— Говори само, говори брже, — рече му Сократ живахно.

— Ми смо одлучили да те избавимо од смрти, Сократе. Има једно средство: могли би те потајно ноћу извести из тамнице.

Лице Сократово се намршти и он тужно и строго погледа Критона.

— Саслушај ме учитељу, рече Критон. Ти си, видиш, осуђен неправедно. Опомени се само, колико ти још добра можеш учинити

људима. Сажали се на твоју нејаку децу, сажали се на нас, — и пристани да побегнеш из тамнице. Ми смо већ све удесили. Стражаре можемо подмитити а тебе преобучена одвести у суседну државу. Ја имам тамо својих знанаца, који ће те врло радо примити к себи. Тамо ћемо преселити и твоју децу. Они ће онда бити код тебе, имаће оца и неће бити сирочад. Новаца имамо доста. Ја ћу ти дати све што имам. Ти знаш — да сам ја богат, а осим мене су и други твоји ученици приправили новаца, да спасемо тебе, јер си нам ти милији од свега. Ја те и опет молим, пристани на бегство. За размишљање нема времена: само још данас ноћу можемо то учинити, јер то ти је последња ноћ до извршења казне.

Критон је говорио узбуђен и са сузама у очима. По лицу Сократову видео је, да учитељ не пристаје на његове речи. Кад је Критон престао говорити, рече Сократ:

— Ја ти захваљујем, Критоне. Ја знам да си се ти на то одлучио из љубави према мени. Знам да ме сви ви љубите и да сте ми захвални. Али не смемо допустити, да нам само наши осећаји буду саветници. Зарад свога спасења морао бих употребити превару и погазити задату реч. На суду сам рекао, да се покоравам пресуди, да сам готов жрт-

вовати се за своју науку и да ме никоје муке не би биле cadre присилити, да се од речем својих начела. Рецимо, ви ме изведете из тамнице жива; жива — али већем не онога човека, какав сам био, кад сам ступио у њу, него ћете извести превртљивца. Желите ли ви то?

Осећао је Критон, да Сократ истину говори, али се још није могао да отресе помисли, да га спасе.

— Ко те познаје, тај неће хтети веровати, да си ти превртљивац ти би обмануо само оне несретнике, који су те неправедно осудили, рече Критон. — Други ће се само радовати твом спасењу.

— Није тако, Критоне, одговори одлучно Сократ. Не само да бих обмануо своје непријатеље него и све остале људе и постао бих издајница своје савести. Ја сам целога живота учио, да човек никад не сме непоштено поступати, а ако ја сам тако будем радио, ко ће онда веровати мени и оном, што сам учио? Могао бих утећи из тамнице и од својих непријатеља, али куда да бежим од гласа своје савести? Остави се своје немогуће намере, пријатељу Критоне, него да се обадвојица одважно спремамо на оно, што се не може избегнути.

Увиде Критон, да му не може поћи за

руком да спасе учитеља на тужан и сетан оде, да то јави осталим ученицима.

XI.

Последњи говор Сократов.

Дошао и дан, кога се имађаше извршити казна. По тадањем обичају вршило се то пре него што ће се смирити сунце. Још из јутра се скупили пред вратима тамнице Сократови ученици. Многи од њих су горко плакали.

Изиде тамничар и рекне им: Овај час ће бити скинути са Сократа ланци и онда ћу вас пустити унутра.

Мало за тим отворише се врата од тамнице. Ученици застадоше Сократа на његовој постељи; баш га беху расковали. Поред постеље стојала му је жена и држала на рукама најмлађе дете. Видевши ученике свога мужа рече плачући: Ево их где последњи пут иду к теби, Сократе, да те и последњи пут чују. То је твоја последња беседа с њима.

Жена се грувала у прси и чупала косу. Сократ замоли ученике, да је одведу кући.

Он хтеде устати, али ноге му беху силно отеделе и болеле га од тешких окова. Он их поче трти и би му мало лакше.

— Ето видите, пријатељи моји, рече својим ученицима. — да упоредо са сваким стра-

дањем иде и утеха. До мало пре је ова нога патила од тежине окова, а сад како јој је лепо, лако. Тако то бива са сваком невољом. Сад бих већ могао и устати.

Ученици окружише Сократа, хтелo им се и да говоре с њим и да га слушају, али им је тешко било и једну реч изговорити од суза, а мислити су могли само на страшни смртни час Сократов, на тужни растанак, али о том се не усуђиваху говорити. Учитељ је знао, како им је у души.

— Видим и знам, да вам је жао мене, али не само да вам је жао него вас је и страх ради мене. Како да вас утешим и ободрим? Погледајте на мене. Ја сам спокојан, ни за чим не жалим и ничега се не плашим. У души ми је лако и светло. Живот свој ћу свршити у тамници, осуђен на смрт. Људи држе то за срамоту, али зар се може ово сматрати за срамоту, кад страдаш за правду а не за какво срамно дело? Људи су ме оклеветали и осудили па ипак се ја не могу жестити на њих и мрзити их. Ја знам, да су они то учинили у свом незнању. Ја сам их корео, показивао им њихове погрешке ради њихова добра, а они ме не разумеше и мишљаху да им пакостим. Они су радили као неразумна деца. Ево да вам то разјасним примером. — Рецимо, да је поред болесне деце био постав-

љен човек, који је испуњавао све њихове жеље, а за тим је дошао други лечник и почео се старати само о том, како да их излечи. Кога од ове двојице би деца желела да увек остане поред њих? Зацело онога, који им је све по вољи чинио, а од лечника би се трудили, да се избаве. Они би рекли: тај нас човек мучи, затвора, не да нам да је једемо и пијемо, колико нам је воља, гони нас да пијемо горке лекарије, реже, пече. Хајде да га протерамо, а још би боље било да учинимо, да се никад више и не врати. Моји противници ме исто тако нису разумели, као ни деца лечника.

Рекавши то, застаде Сократ, јер је опазио да Критон има нешто да му рекне.

— Сократе, рече Критон, ти знаш да нам је свака твоја реч скупоцена, али те ипак молимо да престанеш говорити. Овај час нам рече тамничар, да ако ко у последње часове много и узбуђено говори, отров на њега спорије утиче па да мора више испити.

— Захвалите тамничару на савету, пријатељи моји, одговори Сократ, и замолите га у моје име, да приправи повише отрова. Ја сам готов да га пијем — не један пут него и два и три пута, ако буде потребно. Отров ће учинити своје, кад дође време, а донде дедте да се разговарамо. Имам још много

штошта да вам рекнем. Седите овамо ближе к мени.

Сократ је седео на постељи, а ученици су поседали около њега, како је који могао. Најближе од свију седео је до Сократа ученик Федон. Он је имао прекрасну, дугачку косу и Сократ је волео, да је за време говора глади и пребира. Тако је и овај пут Федон седео на ниској клупици сасвим уз постељу и рука Сократова је лежала на његовој глави.

— А шта велиш Федоне, рече учитељ, — где ће сутра бити твоја прекрасна коса?

Код Грка је био обичај, да у знак жалости одрежу косе и положи их на гроб онога, за ким су жалили. На то је Сократ и намекнуо. Те речи учитељеве живо потсетише ученике на тугу, која их је чекала. Неки од њих заплакаше.

Сократ рече: — Пријатељи, ја се не бојим смрти. Није умрети страшно, него живети у^а безумљу и пороку.

ХП.

Сократова смрт.

Сократ заћута. Ученици очекиваху, да ће још и даље говорити. Учитељ им рече: Прозлази време. Већ је касно. Идем да се оку-

пам, да се не морају после мучити други и купати моје мртво тело. А ви ме причекајте овде и останите са мном до краја.

Сократ изиде у другу одају да се опере, с њим је пошао и Критон. А остали ученици, очекивајући га, разговараху се о последњем учитељевом говору, о његовој смрти и о томе, како ће они живети као сирочад без свога милог наставника. Дошло и вече. У собу, где су били ученици, пусти стражар сроднике, жену и децу Сократову: један синчић беше већ одрастао, а оно друго двоје — нејаки. Уђе мало за тим и Сократ. Почне се праштати с њима. Жене подигоше таки лелек, да је Сократ морао замолити, да их изведу.

Ученици рекоше за тим Сократу:

— Реци нам своју последњу вољу. Може бити, да си рад наредити штогод за децу. Ми ћемо радо учинити за тебе све, што год зажелиш.

Сократ им одговори:

— Ја немам никаква имања, немам дакле ништа ни да наређујем. Радите онако, како сам вас учио. То је сва моја воља, и онда ћете знати, шта треба да радите с мојом децом.

— А како желиш, да те сахранимо, Сократе? запити Критон.

— Зашто ме то питаш? запити га с прекором Сократ. Зар ти ниси видео, да сам

се целог живота бринуо за тело само онолико, колико је нужно да одржи душу, а кад моја душа остави тело, зар није све једно, ма шта се збило с њим?

Сократ прилегне на постељу и беше у намери, да започне нов говор са ученицима, кад се врата отворише и унутра уђе пристав. Он беше дошао у тамницу са наредбама од судија.

— Сократе, рече он, кад сам долазио к пређашњим осуђеницима, да им јавим, е је настало време да испуне пресуду — да попију отров, дочекивали су ме обично са поштом и проклетством. Ја се не надам томе од тебе, јер још никад није било у овој тамници боља и праведнија човека од тебе. Немаш рашта да се на мене љутиш, него на друге, на кривце твојој смрти. Ти знаш с каквим гласом сам ти дошао. С Богом остај и старај се, да мушки поднесеш оно, што није у нашој власти променути.

Изговори ово и отиде од Сократове постеље, јер се не мога уздржати од суза.

— Остај и ти с Богом, одговори Сократ приставу, који је излазио, — учинићу све, као што треба. — А за тим рече за њ ученицима:

— Како је то ваљан човек; често је долазио овамо да се разговара са мном. Како

ме искрено жали! А сад — кучнуо је час пријатељи. Реците, да се донесе отров.

— Зашто да се журиш, учитељу, поче га одговарати један од ученика. — Сунце још није зашло за планине. Други осуђеници још и после захода сунца једу и пију и седе са својим милима. Има времена!

— Па нек раде тако други, сигурно им је много стало до тога, да колико толико продуже живот. Али мој је живот — свршен, и нема смисла одгађати рок, одговори Сократ. Учините, што сам рекао.

Један ученик даде знак стражару, да оде по отров.

Одмах за тим уђе тамничар са чашом, у којој се налазио отров. — Хвала ти пријатељу, — рече Сократ, — научи ме, шта треба да радим.

Тамничар му преда отров и рече му, да легне у постељу, како осети, да отров почиње деловати.

И не побледевши, узме Сократ чашу из руке тамничарева и попије отров до капи.

Цео дан су ученици стезали срце, али сад се не моглоше више уздржати, но зајецаше. Једини Сократ остаде миран.

— Шта чините то пријатељи? — саветовао их је он. — Ја сам послао кући жену и децу, да не гледам њихову малодушност, а

ви чините као и они. Зар ме тако слушате?

Кад је отров почео деловати, он по наредби тамничаревој леже у постељу. Ученици опколеше постељу.

— Другови и пријатељи моји, ја умирем, благодарите Богу! — рече Сократ.

Ученици припадоше к учитељу и почеше га дозивати, али им он не одговараше. Пред ученицима је лежало већ мртво тело учитељево.

Тако је живео и умро Сократ, али није умрло његово учење. Најбољи од његових ученика наставише његово велико дело, учећи људе добру и правди, а поуке свога великог учитеља записаше. Из њихових смо рукописа и сазнали о животу и раду његову.

Сократ је живео за четири стотине година пре онога доба, кад се појавио на земљи наш Спаситељ Исус Христос.

